

մաս կը Տամարի: Փառաստոս ջով Տօրի՛ գ երկիրը
ը գանգաղանայի կորստաւէն եւ կորցրին (կորցրի՛,
կորցրի՛): ԽԱՍՒ-ի ջով այլ եւս ասոց չէ չեա չե
յիշուիր. Խոր. կը յիշէ գեւ, բայց տեղ մը Տմա-
րիցը կը յոնցաքան ի կորցրի չեա՝ սխալմամբ Տմա-
րիցը՝ կորցրի չեա՞յն անունը Տամարիցը՝
Թի. 153—155 գաւառները Փառաստոս եւ Խորե-
նայայ ջով ի կորցրին գեւ. Խոր, Ծոբ եւ Կալի,
իսկ ընդ Տախապալն՝ ԽԱՍՒ-ի մէջ՝ Զոյր, Զոյր-
Բոյր եւ Կորեօյր: ԽԱՍՒ-ի, Դեւանդայ, Յովճ-
Կիթի՛, Լազիթի՛ եւն թ. 180 Կորեօյրսի գաւա-
ռի անուն տեղ ուն Կորեօյրս ձեւն ունին կորչէ
եւ Խոր. (նաեւ.՝ «տուն Արագածն կորչցեալ լե-
րինն, Խոր»): Թի. 182 Մոսիւց ուն Կորեօյրսի
անունն տաւալին արեւալ իրը գաւառանունն ժամա-
թացած եւ ԽԱՍՒ ը սկսեալ, Խոր. ասոր տեղ կ'ընէ
«գաւ. սորորոսն Մոսիւցն», (գաւառու իրկիր):
Թի. 183 Կորեօյր գաւառին տեղ Սեր-ի, ԽԱՍՒ-ի
եւն ջով՝ Խոր. ունի Կորեյ-Սիւր ձեւն, իսկ Փառա-
ստ լով իսկ կամ «Կիլիսի անունեղ իսկ Կոր-
գաւառ», կ'ընէ: ԽԱՍՒ. Թի. 184 Լաւոյր գաւառն
Գուգարաց եւ Ալքորաստոս ասճմանին վրայ՝ Ալ-
քորաստայ կ'ընծայի, իսկ Խոր. Նոյն գաւառը Գու-
գարաց մէջ կը գնէ ընդ մէջ Զոյր եւ Տալիթի:
Ըստ Խորեօյրայ 126 Արտաշատ եր այն տեղն՝
որ Երեսուն եւ Մեծամարտի Իրարու չեա իր Խառ-
նակն. ըստ ԽԱՍՒ-ի 34՝ «ուր (Արտաշատու ջով)
յառաջին ժամանակին Խառնուրդը Մեծամարտի՛,
իսկ այժմն փոխեալ գգնացան Մեծամարտի՛ Խառնի
ի մոլոց կուսն, (անշուշտ Արտաշատայ):

Թերեւս խորհնալոյ պատմութեան եւ ԽՍՀՄ-ի խորհրդան մէջ ահեռուած այս տարբերութիւններէ եւ ոչ մի յիշերան այնպէս զգուշ եւ, որուն վրայ յիշելով Վճռութիւնը այնպէս գրութեան աշխրհ՝ Նկատմամբ պատմութեան, բայց այս տարբերութիւնը ամբողջութիւնը կարծած թէ՛ — եթէ ոչինչ իսկ այս տարբերութիւններէն քանի մը Հասարակականութեան մ'ալ վերցուի — կ'ապացուցանէ որ աշխարհագրութեան Հայաստանը դատող մտած եւ ըստ այսմ ամբողջ գրութիւնը պատմութեան Հեղինակն չէ: Գտնի որ պատմութիւնը Գ. Կալցե Նահանգը գրած՝ 536է ետք կրնայ գրուած ըլլալ, 591է յառաջ գրուած ըլլալ կարելի չէ ապահովութեամբ հեռուցելն մէջ եղած այնպէս ազգական աղբիւրներէն: Դանտապետ Վասպուրական տնտես, որուն Ե. Գարուն մէջ գործածուած ըլլալն ապացուցուած չէ, Հաստատուն ապացոյց մը չէ՝ պատմութեան գրութեան ժամանակն որոշելու: Բայց ամբողջով չկայ որ աշխարհագրութիւնը Պատմութենէն շատ ետք եւ աւանդէն կանուի Ի. Գարուն կրնայ գրուած ըլլալ: Աշխարհագրութեան գրութեան ժամանակին վարի տահմանն եւ Նախնական

Վասն զի հեղինակն այստեղ առիթ մը չուներ՝ Ազձնեաց
ապրածութիւնը ճշգրիտ նյանակելու:

1 Հմմտ. առ այս խոր. 57 "յարեւելեայ ուսոց մեծի լերինն (այսինքն՝ Մասեաց) փնջիւ ի սահմանն Գողթանն, որ էն Ցամբառն, ըսկիողայն եւն:

• Երասխայ հեռ., տե՛ս վերև եջ 247-8:

Գաւառին վասպուրականէ բաժնուիլն ու Սիւնեաց
հետ միացուիլը՝ Արծր. 240, 247, 252 == Ինճիճ.
ՀՀ. 218, 220. տես Վերն էջ 93—95:

(Zurück-zu-1111)

4. ՀՈՒՐԾՄԱՆ

U S G U R U G U

ԿԵՐԼԸ ՀԱՅԱՔԱՆԴԻ ՀԻՄՆԵԿԱՆ ՈՄԻՈՅԸ —
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՆԳՈՐՈՆ

Հայաբաղբին կից եղող Գիշ Սամօշ
դեռին ու իր ջրանցքին դեպ ի Գոյոժվար գա-
ցող ալբունական ճամբուն վրայ՝ զիրար կտրե-
լով՝ կը կազմուի երեքանկիւնի կղզեակ մը:

Աս դեշտային հարաւային արեւմտեան
դին, կար հին ատենները հռոմէական գաղթա-
կանութիւն մը: — Ամբողջեան աւերեալ մնա-
ցորդները դեռ կեցած են:

Գիտնականը՝ մինչև ցայսօր չկրցած որոշել,
 թե ինչ էր ասոր անունը եւ թե որ լեզուներն
 կայարանն եղած էր: — Թեպետ շատ վեճեր
 եղան ասոր վրայից, ի վերայ այսր ամենայնի
 Կաստատուն բան մը չկրցաւ որոշուիլ մինչև
 Տիմուր:

Վերջին խուզարկութիւններէն ու պեղում-
ներէն ետեւ — ինչպէս քիչ մը ետքը պիտ'որ
տեսնենք — Սոկոգրեան, Արմենիայի գիտնական
խմբագիրը, կը համարի թէ՛ Մալլա գլեանկն
եղած ըլլայ այս տեղը:

Այնչափ ստուգ. ք. թ. բանաձևերի կամ հին Գրանսիրականի մեջ տեղաւորուած հոգմական լեզուններուն եւ կայարաններուն ամբողջութեամբ մեջն (ինչպէս են Վլադիմիր, Շէպտաքովսկիներ, Վշեդնի, Միգէհապան, Զախարովներ եւ այլն) առաջին տեղին ենի կերպով կայարանները. որովհետեւ ծաղիկներ տեղւոյ մը վրայ եւ ու մեծ ընդարձակութիւն ունի

Ամբուլթեան տեղը՝ Հայաբաղդին ստա-
ցուանքն է: Հայ Հասարակութիւնը՝ պեղումի
իրաւունքը, Սիւնդ-Տոպոպ գաւառին Հնու-
թեանը ընկերութեանը շնորհք: Բազմ այս ըն-
կերութիւնը՝ իր իրաւունքը, հիմակ երեւան
էլած ու սկզբնաւորած “ Հայկական-թանգարա-
նը, ետ տառաւ:

ՊԵՂՈՒՄՆԵՐՆ ՍԿՍԱՆ ԿԱՆՈՆԱԼՈՐԵԽԱԼ ՈՒ յՈՒՆԱԼՈՐ ԿԵՐԱՊՈՎ 1905 ՀՈԿՏ. 21Ն:

Հայկական - Թանգարանին ընկերութեան
վերահսկող մասնաժողովին որոշեց, որ կրօնի եւ

Համակրթութեան պաշտօնէին, հնագիտութեանց նպատակին համար ծառայող դրամագլխէն ընդունած օգնութիւնն — որ առ այժմ, տարուէ տարի 1000 թագ կ'ընէ — աս՝ Հայաքաղաքի սահմանին վրայ եղող հումակաւան գլխէն՝ Յովսէփ Օնշոյի հազարապետէն արդէն շատոնք սկսած պեղումներուն շարունակութեանը գործածէ: — Յելուշոյ վարձակալը՝ Թեոդորոս Ըստկարեան, իր կողմանէ սիրով առաւ այս իւր հաւանութիւնը:

Պեղումներուն՝ հանդիսական կերպարանք ու սկզբնաւորութիւն մը տալու համար, հոկտ. 2ին, դ՛. Անտոն Լէրման, Բուզապէշտի դատարակութեան ուսուցչապետին, — Հայկական թանգարանին անուանեալ վերահսկչին — առաջնորդութեամբ՝ ամրոցին տեղը գացին, Ղուկաս Պարանյան՝ կանոնիկոս ժողովրդագետը, վերահսկող մասնագիտովին նախագահը. — Հայկական Դոտորֆիեան՝ կերպի քաղաքագետը. — Յովս. Օնշոյի հազարապետը. — Նաչիկ Սոնկոյեան, թանգարանին վերահսկչուհի. — դ՛. Կուստուռու Բորեան, թանգարանին առաջին քարտուղարը. — Մարտինոս Պարազանեան՝ վերահսկչուհի. — Սիմոն Մարտովանեան, արկղագետը. — Եւ Անդրէաս Օրոս՝ թանգարանի վերահսկողը:

Երբ այս գիտականաց պզտիկ խումբը՝ ամրոցին աւերակաց տեղը հասաւ, դ՛. Անտ. Լէրման, հրամանատարութեան շէնքին խարխալաբարը կարծուած՝ 120 սանդիմ. երկայն, 100 սանդիմ. լայն ու գրեթէ նշյալագի բարձր, կառնուաւորեալ կերպով տաշուած հինաքարին վրայ կենալով՝ յաջորդ խօսքերն ըսաւ.

«Եսանբարոյ գործքին ծանր խօսք կը պատշաճի: — Աս հազարամեան աւերակներուն վրայ, ուր որ հիմակ վր կենանք, մոտուրն կու գայ, մեծ մարդու մը խօսքը՝ «Հետո՛ կը կործանի», — Կործանեցաւ. որովհետեւ կորսուեցաւ ու անհետացաւ իր մէջէն մաքուր բարոյականութիւնը: Եթէ որ ապրելու կը փափայինք, ինչպէս... Ճշմարիտ Հայեր, պահենք մաքուր բարոյականութիւնը: — Հայոց ազգին յատուկ ու ամենէն հին առաքնութիւնն է, հաւատքը՝ կրօնը: — Աստուծոյ երկիւղը՝ ամէն գիտութեան ու իմաստութեան սկիզբն է: Սկսիք ուրեմն, մենք ալ մեր գիտական գործքն՝ անով, որ օգնութեան կանչները ըլստուած: — Եւ խնդրենք իր պաշտպանութիւնը մեր գործքին վրայ, զոր՝ հայրենեաց, ազգին, այս հայազգի քաղքին եւ մարդկութեան համակրթութեանը

համար կ'ուզենք ընել. եւ խնդրենք մասնաւորապէս՝ Հայկական-Թանգարանին վրայ. — որուն, առաջին գործքն աս է:

Չեր նախնիներն, աս երկիրը կրկին անգամ փրկանաւորեցին, իրենց մարմնական պիտոյքները լեցնելու համար: Երբ մենք հիմակ՝ այս հողը մեզի կը գրաւենք՝ ի նպաստ գիտութեան. — Ըլայ այս փրկանքը՝ մեր հայրենասիրական զգածմունքը, զոր իբրեւ ազգային շնորհապարտութեան զոհ մը՝ մատուցանենք հունգարական ազգին համակրթութեան խորանին վրայ:

Հազարաւոր տարիներու արտաշնչութիւն մը կը զգածէ մեր ներքինն՝ այս աւերակներուն վրայ: — Այն հումակաւան լէգէոններն, որոնք այս ամրութիւնը կանգնեցին՝ գուցէ շանթաժիգ լէգէոնին հայ զինացաւորներուն յաջորդները. — գուցէ՛ Հայոց դէմ տրուած ճակտին մէջ ինկած կրասոսեան զինուորներէն սերած են: ... Եղած ըլլան, որոնք որ կ'ուզեն. — բայց մեծ գործք կատարեցին: Գործք մը, որուն հետքը՝ ոչ ժամանակն եւ ոչ մարդկային քանդումը կրցան բոլորովին անհետ ընել:

Կրնանք ըսել՝ թէ հաստատուն, հիմնովին ու հասարակաց օգուտը յառաջ բերող գործքը չէ մեծնիր. անմահական է: Եթէ մոռացութեան թանձր կնիւղը՝ ծածկէ ալ զանկալ՝ շատ ժամանակ, — սակայն վերջապէս նորէն դուրս կը պոռկկայ ու լոյս կը խնդրէ: Յարութիւն կ'առնու. եւ յաջորդ սերունդն անէկ օգուտ կը քողէ եւ բան կը սորվի:

Հոս տեղ երեւան ելած քարերը՝ շատոնց, անցած դացած դարերու վրայ կը խօսին. եւ մէկ՝ շատ աստեղէ ի վեր լմացած մեծ տէրութեան մը փառքը կը հրատարակեն: — Գործենք մենք ալ այնպէս, որ մեր էութեան հետքը, մեր ստեղծագործութիւններուն յիշատակը՝ մայ մեզմէ ետքն եկող սերնդեան:

Մոտուրնու գայ, որ հողը զմեզ չի թաղեր, չի ծածկեր մշտնջենապէս: — Ապրիւք այնպէս, ինչպէս թէ մեր գոյութեան լաւագոյն մասն ալ, յարութիւնն պիտի առնու ու լոյս պիտի տեսնէ:

Երկիրը՝ հաւատարիմ՝ ու աղէկ պահպանող տնտես մըն է, մատակարար մըն է: Անառաւ, անորոգուտ կը պահէ, ինչ որ իր մէջը կը թաղէ հոգատար ու աւերող մարդկութիւնը. եւ ինչ որ իրեն կը յանձնեն փոփոխութեան տակ ինկող դարերը: — Հողին մէջ չ'ապակաւիր, չի փճանար մնացական բան: Բայց ինչ որ բանէ չ'սակցողներ՝ անյարմար ժամանակին իր

ծոցէն գուրս կը կորզեն, ան՝ կ'աւուրի ու կը կորսուի՝ վաղածնուղ աղու մը պէս:

Երբ երեւան Տանեկ գործը՝ ծանր պարտաւորութիւն կը բերէ իրեն Տետ: Երբ Տանած աւերակներուն վրայց, չէ թէ միայն ներկայ ժամանակին հաշիւ տարու պարտական ենք. — հապա նաեւ ապագայ ժամանակին խուզարկուներն ալ ասոր վրայց՝ մեզմէ հաշիւ պիտի պահանջեն: — Ուստի գործենք ծանրութեամբ, սոցիալութեամբ եւ անձնանուիրութեամբ: Հոգ տանենք, որ մնացական կերպով հարստացնենք, հին ասենէ մնացած գիտութիւնն այն նիւթական ու ըստ ինքեան արժէք չունցող — բայց գիտնականութեան արջու մեծ յարգ ունեցող քարերով: կղմխարներով, զորոնք երեւան կը հանենք:

Ինչպէս որ այս հողին վարձակալը, քրտիք մտնելով՝ կը կարէ կը ճեղքէ երկիրն, որպէս զի անոր օրհնութիւնը վայելէ, անանկ ալ հարկ է որ նաեւ մենք, խորունկ վերքեր բանալք այն հողին մէջ, որպէս զի կարենանք հասնիլ ծածկուած գանձերուն:

Ըլայ մեր սիրտը, մեր ընկերութիւնն ալ պնդէ՝ ինչպէս այս հողը: Եթէ ցաւընեն, եթէ վերաւորեն զինք՝ նախանձու ու կասկածանաց խօսքերը, — ընդհակառակն ընենք՝ աւելցնելով թէ, Աշխի պտուղներ կը բերենք, մասաւորական արժէք ունեցող գանձեր կը մատուցանենք՝ հասարակաց բարւոյն ու գիտութեան համար: — — —

Ասոր վրայ մէկիկ մէկիկ ողունց ներկայ եղող պաշտօնատէրներն ու խնդրեց զօրողովորդապետն, որ բարեհաճի առաջին հանդիսական բըշի հարուածն ընելու: — Աս ըլլալէն ետեւ, Դ՛. Կուսաւառոս Բոբեան ներկայ եղողներուն յաջող լուսնկարն առաւ: Ան սկսաւ իրական պեղումը՝ գղեկին ներքին մասին մէջ:

Պեղումները՝ բաւական արդիւնք յառաջ բերին:

Արգէն անցած դարուն երկրորդ կիսուն մէջ՝ գործքին սկզբնաւորած ատեն, ելան դամաւաքներ, կղմխարներ՝ վրանին գրերով, պղնձի ու արծաթի դրամներ, արձանիկներ, կփեւլու ամաններ, երկաթի բեւեռներ, շէշի ու ապակայ կտորուանքներ, պղնձի չափեր, ականակապներ, մասնիկներ. եւ այլն: Բայց գործքն ետքէն երեսէ ձգուեցաւ, ըստ մասին անոր համար, որովհետեւ մէկ կողմանէ անսնուեցաւ, որ երեւան ելած հնութեանց քանակութիւնն ու

արժէքը չի համապատասխաներ նիւթական մեծ ծախքերուն: Երկրորդ, որովհետեւ չկար մեկն, որ յօրինաւոր կերպով բանին առաջնորդ ըլլար եւ պեղման վրայ հսկեր: — Այսպէս՝ մէջ ընդմէջ, այլեւայլ ժամանակ, այլեւայլ տեղեր եւ առանց խելքի ու կանոնի գործելով՝ եղած պեղումներու վրայ անցաւ 25—30 տարի մը:

Հիմակ սկսած պեղման առաջին օրն (1905. հոկտ. 2), աւերակներէն՝ քորի, կղմխարի, աղիւսի ու սկրի կտորուանքներէն զատ բան մը չեկաւ: Երկրորդ ու յաջորդ օրերը՝ գործեց տասը պատժապարտ, պերլայի պետական արգելանքէն: — Պեղումը շարունակուեցաւ՝ հրամանատարութեան շէնքին հարաւային դիւն. ու գտնուեցաւ հռոմէական արօրի երկուք մը: — Որմերուն երկայնութեամբը յառաջ թալկելով՝ շատ մը շէնքի փլատակներէ ու աւերածներէ զատ՝ գտան այլեւայլ ձեւ ունեցող գոգաւոր, անկիւնաւոր եւ կոնսկերպ կղմխարներ: — Քանի մ'օրուան գործքէն ետեւ՝ յայնապէս տեսնուեցաւ որ հրամանատարութեան շէնքը՝ ամբողջապէս երեսն ելած է: Ձոր ստուգեց, խել մը որմնապատի իւրաքու հետ ունեցած կապն ու յարաբերութիւնը, Հոս գտնուեցան ի մէջ այլոց, ձեռաց ցաղացքի (mola trusatilis) մը անվիւս մնացած վարի մասը. իրիկ, շատ մը երկակոն ֆոն, շէշի մը վիզը, գոգաւոր ու կէս շրջան ունեցող պղնձի կշիռք. շատ մը կղմխար, որոնց վրայ կեցած են A. II. P. (Aia II. Pannoniarum) տառերը: — Բայց գտնուած հնութիւններուն ամենէն մեծ արժէք ունեցող կտորն է, մէկ պղտիկ արձան մը, որ ամբողջապատին անկիւնը՝ ութսուն սանդիմէզր խորութեամբ գտնուեցաւ: Ցասն ու չորս սանդիմէզր բարձրութիւն ունեցող արձանիկը՝ մերկ կաքաւող սպանդարամետական քրմուհի մը (Bachant) կը ներկայացնէ. որ ձախ ոտքին վրայ կենալով՝ աջ ոտքը դէպ ի վտ կը կեցընէ. ձախ բաղուկը՝ վեր, աջը՝ դէպ ի վտ կը բռնէ: Ծաղը՝ երկու կողմը, վերն ու ետեւի դիւն, խնջաձեւ հիւստեւ է: Կերպարանքը՝ կլոր, վիզը՝ կարճ, բազուկներն՝ հարկաւոր եղածէն աւելի երկայն են: Աջ ուսին վրայ ձգած է, ձախ թեւին տակն առած այլեւ մորթ մը, 'նիւթը՝ ձոյլ, միտաբան կանանչ զարնոթ ժանգոթ (patina) ծածկուած պղնձ է: Չախ ոտքին գլուխը՝ կրունկով մէկտեղ՝ որուն վրայ կեցած է — կը պակսի: Աս հագուազիւս հնութիւնը, գտնուեցաւ՝ քառակուսի մեծ հիմնաքարին հարաւային դիւն, ինք մէզր հեռաւորութեամբ:

Գտնուած հնութիւններուն մէջ յիշուեալու արժանի է նաեւ գազիլը (dacil) քարի վըայ փորուած յիշատակագիրը: Ասոր երկայնութիւնը՝ վաթսուհի, իսկ բարձրութիւնը՝ վաթսուհինգ սանդղակէք է: Կ'երեւայ թէ յիշատակարանին ի սկզբան թառակուծ էր: Բայց ետքէն, ալ ու ձախ կողմը կոտրած պիտ'որ ըլլայ: — Քարին վըայ՝ վըջ տողէ կազմուած յիշատակագիրը՝ շատ լաւ կը կարգացուի: Գրերը՝ կարմիր ներկով գունաւորուած են:

Հետաքրքրական յիշատակարանին բովանդակութիւնը հետեւեալն է:

I. HADRIANI. FII.
ARTHICI. NEPO.
RONTE. POS. T. A
NTONIVS. AVG.
POTEST. VI. COS.
M. II. PANNONI.

Երբորդ տողին RONTE բառը կոտրած ըլլալուն անհասկնալի է: Բայց շատ հաւանական է, որ HONOR բառին բացառական ըլլայ: — որուն սկզբէն կոտրած է HO մասնիկը: Իսկ NORE-ին մէջ՝ կամ գրի տեղափոխութիւն եղած է, եւ կամ փորագրողը՝ NORE-ի տեղ՝ սխալմամբ RONTE փորագրած է:

Յիշատակարանն ամբողջացնելով հետեւեալը կ'ըլլէ:

I(MPERATORIS). HADRIANI. FI(LI)I.
(P)ARTHICI. NEPO(S)
(H)NORE. POS(VI) T. A
NTONIVS. AVG.
POTEST(ATE). VI. CO(N)S(VLIS).
M(ALVENSIS). II. PANNONI(CA ALA).

Այսինքն՝

Ագրիանոս կայսեր պարթեւ (կոչուած) որդւոյն — Թորը՝ Անտոնիոս կայսրը՝ կանգնեց, իր հիւպատոսութեան (պաշտօնին) վըջերորդ տարին, պաննոնական (հնճելագօրին) երկրորդ թեւին Մալվա (կոչուած ամրութեան տեղւոյն վըայ) Ի?

Եթէ ուղիղ է այս մեր ընթերցուածն ու մեկնութիւնը — այն ատեն, պարթեւ կամ պարթեւական կոչուած որդին, որ Ագրիանոս կայսեր որդեգիրն էր — էր Ագրիանոս Պիոս: Իսկ Թորը՝ որ Անտոնիոս Պիոսի որդեգիրն էր. — ու որն որ վրան առած էր նաեւ իր հօրն Անտոնիոսի անունը — էր, Մարկոս Աւրելիոս Անտոնիոս:

«Ուստի, վերոյիշեալ յիշատակարանի քարը՝ կանգնած է — կ'ըլլէ Խ. Սնկոգեան — Մարկոս Աւրելիոս Անտոնիոս, որ այս տեղերը քալած է: Ու եթէ Մարկոս Անտոնիոս Աւրելիոս, այս կողմերն եկած է, այն ատեն հաւանական է նաեւ, որ այս կողմերէն անցած գացած է միանգամայն շանթաձիգ լէզէտը. — ու հոս ալ տեղաւորուած է: — Ու եթէ տեղաւորուած է — այն ատեն՝ երեւան ելած մարգուսակներն — զորոնք հիմակ մէջ կը հասնեց — Տայկական ոսկրներ են» (Արմէնիա — 1905. Թիւ ԺԱ. էջ 348): —

Տայկական Թանգարանն, այսպէս քիչ ատենուան մէջ՝ չլուսուցուած կերպով երեւան ելած հնութիւններովն ու իրեն՝ շատ մը պարզեւ արուած ու ստացած — եւ չայցող վերաբերութիւն ունեցող հին գանձերով հարստացած՝ — Հոկտեմբերի գէպի վերջերն ընդհանուր ժողովք մը գումարեց: — Ասոր մէջ՝ ամէն բանէն յառաջ որոշեց, որ Նախ. իր ներքին շնորհակալութեան հաւաստիքը մատուցանէ գերապաշտ առ Վոս Մայր թիւն, Դրանսիլուանիայի եպիսկոպոսին, որ — չայցող նախնական առաքելութիւնները գովասանող գեղեցիկ թղթով մը — թանգարանին հիմնադիրներուն կարգը մտաւ: — Աս բարձրապատիւ տուածութիւնը — կ'ըլլէ ժողովքին արձանագրութիւնը — պատշաճապէս կրնայ բարեյիշատակ Յովսէփ արքիէպիսկոպիտին հիմարկութեանը քով դրուի: — Երկրորդ. Որոշուեցաւ — որ Տայաքաղքի հոռմական գեղիկն պեղուանէր — իրենց մատուցած ու կատարելապէս գոհացուցիչ արդիւնքներովն, որոնցմով որ հարստացուցին Տայկական թանգարանին հնութեանց մասը — աս տարուան համար վերջացուին: Ժողովքն՝ աս ըրած ատեն, իր լուրի ծանաչումն արտայայտեց՝ աս բանին մէջ մասնակից եղողներուն: — Երկրորդ. ժողովքը ծանոյց, որ հունգարական համադգային թանգարանին վերատեսչութիւնը խնդրեց Վերլայի Տայ եկեղեցւոյն, Արեւելեան աստուածործութիւնները — զանոնք՝ յօրինաւոր կերպով ուսումնասիրելու եւ արժանաւորապէս բազմապատկելու համար: — Զորորդ. վերահրավող մասնաժողովք ծանոյց, որ վաղեմի վարժարանին շէնքին մէջ, Տայկական Թանգարանին համար սահմանուած սրահին պահարաններն շինուեցան, լիցանաւ: — Բայց որովհետեւ անանուեցաւ թէ, միշտ հիմակ թանգարանին ժողոված նիւթերուն համար — որոնք առժամանակեայ կերպով այս սրահին մէջ պիտի դնու-

զուգահեռ — տեղը շատ նեղ է. — անոր համար ժողովքը՝ քաղաքային վարչութեան գիմն, ինդրելով որ բարեհաճի ամբողջ գոտիներն իրեն կարգադրութեանը տակ ձգելու. որպէս զի զանկէպ թանգարանին նպատակին կարենայ գործածել. — Իրաւամբ կրնանք յուսալ — կ'աւելցնեն ժողովն — որ քաղաքային վարչութիւնն, ասանկ արտաքոյ կարգի մեծ նշանակութիւն ունեցող հիմնարկութեան մը համար, աս պշտիկ զոհը սիրով պիտի մատուցանէ:

Կոմս Մայլաթ, Դրանսիականիայի լատին եպիսկոպոսն — ինչպէս բնիք — Հայկական-Թանգարանին հիմնադիր Ըլալու փափաքը ցունցըած ատեն, թանգարանին նախագահին, Եւրոպ — Հայոց ազգը շատ գովասանող — սողորը գրելու բարեհաճեցաւ:

«Վերապատուեալ Տէր կաննիկոս, աւագերեց ու ժողովրդապետ:

Անհամեմատ մեծ ու իր փառաւոր անցելոյն վրայ պարծելով նոյող Հայ ազգին, այն պզտիկ հատածն, որ իր բազմապատիկ ձախորդութեանցը մէջ, մեր տէրութեան բով փնտռեց ու գտաւ, ոչ թէ միայն ապահով ապաստանարան, հապա նաեւ ճաշական հայրենիք մը — իրեն հետ բերած ու պահած ազնուական նկարագրին հետեւութեամբն՝ երբեք չնրեց, որ մէր զինք գերազանցէ, թէ սուրբ եկեղեցւոյ ունեցած միտութեան ու յարումին — եւ թէ նոր հայրենիքին — եւ ասով՝ հունգարական ազգին ամէն ատեն ցուցուցած հաւատարմութեան, եղբայրական համամիտութեան եւ կարեկցութեան մէջ: — Վտանգի ժամանակ՝ եղաւ փորձուած բարեկամը մեր ազգին — որ, ասոր փոխարէն՝ երախտագիտութեամբ գրկեց իւր բարեկամ ազգը — որ առանց իր ցեղն ուրանալու — եղաւ՝ հոգեւոր ու մարմնով ուղղափառ ու հունգարացի:

Իրենեւ այսպիսի ճանջան ու յարգեցին միշտ՝ իմ մեծանուն նախնիներս — Դրանսիականիայի եպիսկոպոսական աթոռին մէջ — Հայոց ազգը: Եւ թողոցին ինծի իրենեւ ժառանգութիւն եւ հովուապետական իշխանութեանս գաւազանին վրայ՝ փայլուն ու մեծագին գոհար մը:

Ու երբեք չտեսնուեցաւ ու երեւան չեկաւ նախանձաւորութիւն մը, երկիւղ մը՝ առանձինն հայ ազգային նկարագիրը ցուցնել ուզող շարժմանց հետքին մէջ ալ. — որ միշտ բացամբոսեց, հունգարական ազգին համար ունեցած

պարտականութեան, հաւատարմութեան ու սիրոյ ընդհարումը:

Այս կերպով կ'ընկերանայ հայրենասիրական համակրութիւնը՝ Կերլայի Հայկական-Թանգարանին գործառնութեամբն ալ: — Ուստի իմ ներքին ու հարտատուն համոզումն — թէ անկէպ իրօք, իր որոշմանն ու նպատակին պիտի համապատասխանէ — անով կ'ուզեմ ցուցնել, որ ես ալ հիմնադիրներուն կարգը կը մտնեմ: Եւ 200 թագի պարտականութիւնը, իմ տնային դանձարանէս՝ վերապատութեանդ ձեռքը կը յանձնարարեմ:

Ուրիշ կողմանէ, ինք զինքս Ձեր ջերմեւանդ աղօթիցը յանձնելով — եմ վերապատութեանդ

Այուլաֆէհէրմար 1905, Նոյեմբեր 10.

բարեսէր հովուապետ

† Սարգիս Սոսորոս

եպիսկոպոս Դրանսիականիայի:

Աս ու ասոնց նման բաներով՝ օր քան օր կը յառաջանայ ու կ'ընդարձակի Հայկական-Թանգարանին մեծ նպատակն ու նշանակութիւն ունեցող գործառնութեան շրջանը: — «Հոռմեական զընկին նոյն իսկ առաջին խուզարկութիւնները — կ'ըսէ Հերման — գեղեցիկ արգիւնաւորութիւն մը ցուցուցին: Մեծ ու ապահով յոյս ունեի, յաջող ելքին վրայ: Ուստի ամէն ընել կրցածնիս ի գործ դրինք, որ պեղումն սկսի: Սպանգարամէտին խորհրդական պընձի արձանը՝ կենդանի հետաքրքրութիւն մը զարթոյց բանէ հասկըցողներուն մէջ: — Ճշմարիտ յեղափոխութիւն մը յառաջ բերաւ զդրկին հիմնարկութեան յիշատակարանին գտնուելուն լուրը: — Կրնանք ըսել թէ Կերլա հայաքաղաքն ալ ունի իր պզտիկ Պոմպէին. — եւ Հայ մեարապոլիսը՝ 1500 տարի յառաջ եղած նախնիներուն վրայ կրնայ կոշում ընել: — Այն միջոցին այս տեղն աշխարհահռչակ տեղութեան մը, մէկ ոչ աննշան հանգստեան կայանն էր: — Ետքէն եղաւ Դրանսիականիայի բախտն՝ իր ձեռքը բռնող ու կարգադրող Եւր. Գեորգ Մարգինուցիի կարգիւնալին սիրալիր բոյնը. — իսկ այսօր մեր երկրին Հայերուն գլխաւոր տեղը՝ հունգարական ազգային համակրութեան մէկ ամուր բերդը:

Գիտնական շրջաններուն եւ ընկերութեանց մէջ՝ մեծ համակրութեամբ կ'ընկերակցին ու կը նկատեն Հայկական Թանգարա-

նին զարգացումը: — Արտաքին տերութեանց ամենէն նշանաւոր արիսպագոսներն՝ ուրախութեամբ կ'ողջունեն մեր գաղափարին իրագործութիւնն ու Հաստատութիւնը: — Մեր գիտնական կաճառներուն մէջէն, «Առաջին Համալիթութեան ընկերութիւնէն» (E. K. E.), ետեւ, մասնաւոր հետաքրքրութիւն կը ցուցնէ մեր հիմնարկութեան նկատմամբ «Հունգարական Ազգագրական ընկերութիւնը»: — Աւստրական ամէն դէպքի մէջ՝ աշխի զարնելու կերպով կ'արտայայտէ: — Ասիկայ՝ այնչափ աւելի ծանրակշիռ եւ ուրախացուցիչ է մեզի համար, որչափ որ ընկերութեան նախագահը՝ միանգամայն պետական թանգարաններուն եւ մատենադարաններուն ընդհանուր վերահսկողութեան առաջին տեսուչն է: — Աս բանս կ'ապահովցնէ մեր ջանքերը, քանի մ'առանձնականաց' մեր վրայ քսած մասնաւորութեան (particularisme) ու անջատման (separatisme) միաստանութիւններուն դէմ:

Հունգարական ազգագրական ընկերութեան մասնագործին (1905, հոկտ. 18ին ունեցած նիստին) մէջ տեղեկութիւն տրուեցաւ, Հայկական-Թանգարանին նորագոյն յաղորդութեանը վրայ: Մասնագործին աս բանն վրայջը՝ ուրախութեամբ տեղեկութիւն առաւ: Գլխաւոր քարտուղարն, որ անկէ՛ քանի մ'որ յառաջ կերպ գացած էր եւ աշխուժ տեսնուեցած բաներ վերջէ՛ն աստիճանի գովեց մեր գիտաւորութիւնը: — Մասնաւորապէս շնորհիւ որ Սոյնոց-Տոպոգրաֆական գաւառին, գաւառական թանգարանը՝ մեր կարգադրութեանն ու իշխանութեանը տակ կ'ուզեն ձգել: — Ան ալ յիշուեցաւ, որ ընդհանրական վերատեսչութիւնը՝ սիրով յանձն կ'առնու, որ աս տարի՛ մեզի շնորհուած օգնութիւնը՝ զընկին պեղմանը գործածենք: Եւ աս նպատակին համար, — ինչպէս ըսուեցաւ — յոյս կայ, որ դեռ աւելի մեծ օգնութիւն տրուի մեզի: —

Մեր յառաջագիտութիւնն ու լաւութիւնն ուղղորդելու պաշտպանութեամբը՝ նախաձեռնողներուն նենգութեանցն ու դաւաճանութեանցն ընդդէմ ալ, մեր գործերը յաղորդութեամբ յառաջ պիտի երթայ: — Բայց ամենէն աւելի, պէտք է որ Ներսէս Հայաքաղաքն ու Գրանտի-լուանիայի ազգայիններն՝ ամէն բան ի գործ դնեն որ Հայ ազգին, այս առանձին կեցած Հասարակաց գործառնութիւնը յառաջանայ ու զարգանայ: Ե՛րբ ՅԱՆՅԱՆ

ՄԱՅՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ե Ղ Ի Շ Է

ՅՆՆԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԵՐԻ ԹԻՒՆԻ

(Ընդհանուր-իշխան)

Կ Լ Ո Ւ Կ Դ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Վարդանանց Պատմութիւնը թէ ըստ ծանօթ ձեռագիրներու մեծագոյն մասին եւ թէ ըստ բոլոր ապագրութեանց կը բաղկանայ 1. Ընծայականէ մը. 2. Եթէն յեղանակներէ կամ գլխուններէ. 3. «Արեւոյն եթէն յեղանակին», ութերորդ յեղանակէ մը:

§ Ընծայական:

Այս ընտիր գրուածը, զոր կրնանք Պատմութեան Ետաշարանը նկատել, ուղղուած է Պատմագիրը թելադրող անձին, իբր Ետաշարան՝ այս գրուածը բուն մատենագիրներուն յառուկ սկսուած մ'ունի, նր կը ծրագրէ իւր պատմագրելու նիւթերը իրենց ժամանակագրական շարքով: Անմիջապէս յետոյ՝ Պատմագիրը գիտել կու տայ թէ՛ դէպքերը, սկիզբէն մինչեւ վերջը, մանրամասնօրէն նկարագրած է, կամ իւր իսկ բացատրութեամբ՝ «կարգադրեալ եւ եղաւ ծայրաւոր պարագամբ զսկիզբն եւ զվերջն եւ զպատարածն»: Այստեղ խնամքով մանրամասնուած գործի մը նպատակն եղած է գրգռիչ ընթերցումի նիւթ մը հայնայնութիւն. այսինքն՝ նկարագրել քան պատմագրել Հայոց պատմութիւնը, Ե. Գարուն այն արեւմտ շարժումները, ի վեր հանելու համար «ստատիկացն դաւաճանն եւ շնորհ կոչելն փոխադաճանն, եւ ստուգել քաղեր փառաւորուած են Ոսկի-Գրեղիկն մէջ. եւ այս փառաւորումը՝ միջացուցած է արեւ ջաշերու փառքը:

Պատմագիրն իւր գործին ծրագրին ու նպատակը բացատրելով կը սկսի բուն Ընծայականին: Արեւելեան մաքի յառուկ նկարէն երեւակայութեան մը թռիչներով ճախ դարձուածներու մէջ կ'ընծայուի գործն անի մը, որ «մէն» է «ի իրաւն» Աստուծոյ, տիրապէս գիտուն մ'է նա. Պատմագիրն գրածները օշինք են անոր՝ «եղիւնդ առաք իրաւն» հանդէպ. նա՛ իրեն՝ Պատմագիրն հրամայուածէն աւելի լաւերը, լուսնայնները կարող է արտագրել. պէտք էր որ արիշները գիտէին անոր այս տեսակ լուսագոյն բաներու համար: Անզմ՝ եւ կուտ բացատրութիւններ, որոնք բարձր ըմբռնումներ եւ լայն իմաստներ կը խոստցենն եւ կը ներդրուին դէպք մը, որ հասարակ գիրքի տէր մէկը չէ: Իրաւի գիտելու է որ մեր մասնագիրները գրուագի մը պահանջն ալ անդին կ'անցնին երբեմն. հիշողութիւն թափը լափալանց գովասանքի մը կ'առաջնորդէ: Փարպեցու, Խարեւացու, Ապոկիկի ընծայական առիթը կը ցուցնեն որ ներդրուած անձերը իշխանական դիրք մ'ունին: Հմն շապուած փայլուն ստացուածներ եւ արժա-